

Οἱ πολυπληθεῖς φίλοι τοῦ Ρήγα, μόλις ἔμαθαν τὴν σύλληψή του, πάντες κινήθηκαν, ὅπως περισώσουν τὸν ἔθνομάρτυρα· ἄλλοι ζητοῦσαν νὰ τὸν ἐξαγοράσουν διὰ μεγάλου χρηματικοῦ ποσοῦ κι' ἄλλοι νὰ τὸν ἀρπάξουν ἀπὸ τὰ χέρια τῶν δημίων του (¹). Ἄλλ' ἢ τουρκικὴ κυβέρνηση, γνωρίζουσα τὰ τεκταινόμενα διὰ τῶν Φαναριωτῶν καὶ τοῦ Γρηγορίου, διέταξε κρυφίως τὸ στραγγαλισμὸ τοῦ στὸ Βελιγράδι (²), ἐνῶ διέδιδε, πὼς θὰ τὸν μετέφερε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολη. Ποτὲ προηγουμένως τὸ Ἔθνος δὲν εἶχε δεῖξει τόση συμπάθεια κι' ἐνδιαφέρον γιὰ ἓνα πρόσωπο καὶ ποτὲ οἱ συλλογικὲς προσπάθειες δὲν εἶχαν δεῖξει τόσην ἀλληλεγγύη. Στὴν Μάνη γίνηκαν ταραχὲς (³), καθὼς καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν (⁴)· ὁ Πασβάνογλου ἐνέτεινε τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Βλαχίαν. Στὴν δὲ Κωνσταντινούπολη κατὰ τὸν ἔρανο, ποὺ διενεργήθηκε γιὰ τὸ Ρήγα, συνελέγησαν μεγάλα ποσά· μόνος ὁ Ἀλέξανδρος Μάνος προσέφερε ἑκατὸν πενήντα χιλιάδες γρόσια (⁵). Ἄλλ' οἱ Τούρκοι ἀπέρριψαν τὸ ποσὸν τοῦτο.

Καὶ πολλοὶ παρουσιάστηκαν, ποὺ ποικιλοτρόπως κινήθηκαν χάριν τοῦ Ρήγα. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐκείνων, ποὺ μεγάλως λυπήθηκαν καὶ μὲ κάθε τρόπο εἰργάσθησαν, ὅπως τὸν ἐλευθερώσουν, συγκαταλέγονταν καὶ πολλοὶ Γιαννιώτες καὶ κυρίως ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, ὁ Στέφανος Δούκας κι' ὁ ἰατρὸς Ἰωάννης Κυρίστης, μέλη τῆς πρώτης ἐταιρείας τοῦ Ρήγα εἰς τὴν Βιέννη (⁶). «*Συνομιλῶν, λέγει ἀλλαχοῦ ὁ Περραιβός, ἐν Κερκύρα μετὰ τοῦ ἀοιδίου Ἀθανασίου Ψαλλίδα, διδασκάλου τῶν Ἰωαννίνων, περὶ τῶν συμβάντων τοῦ Ρήγα, ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς, μαθὼν τὴν ἀποστολὴν τοῦ Ρήγα εἰς τὸν ἐν Βελιγραδίῳ πασᾶν, ἔγραψε μὲ ἐπίτηδες ταχυδρομὸν πρὸς αὐτόν, παρακαλῶν νὰ τοῦ κάμῃ τὴν χάριν,*

(¹) Rizo Néroulos : Cours de Litterature κτλ. σελ. 46—47.

(²) Αἰμ. Δεγράνδ : Ἀνέκδοτα Ἐγγράφα περὶ Ρήγα σελ. 165.

(³) Δημ. Ἀλεξανδράκη : Ἱστορία τῆς Μάνης 1892 σελ. 46.

(⁴) Γ. Θεοφίλου : Βιογραφία περὶ Ρήγα τοῦ Φεραίου 1895 σελ. 6.

(⁵) Βρεττοῦ Παπαδοπούλου : Νεοελληνικὴ Φιλολογία τόμ. Β', σελ. 330.

(⁶) Χρ. Περραιβοῦ : Σύντομος Βιογραφία περὶ Ρήγα σελ. 43.

πέμπων αὐτὸν εἰς Ἰωάννινα, αὐτὸς δὲ ὑπέσχετο νὰ τὸν διευθύνῃ ἀσφαλῶς εἰς τὸν Σουλτάνον» (¹). Κι' ἀπέτυχε ὁ Ἀλῆς στὸ νὰ πείσει τὸν πασᾶ τοῦ Βελιγραδίου, ὅπως τοῦ παραδώσει τὸ Ρῆγα· ὁμοίως δι' ἄλλων ἐνεργειῶν ἐπεδίωξε νὰ τὸ κατορθώσει. Διέθεσε σεβαστὸ χρηματικὸ ποσό, ὅπως διαφθεῖρει τοὺς συνοδεύοντας αὐτὸν καὶ διέταξε ἐμπίστους του, ὅπως καταλαβόντες ἐπίκαιρα σημεῖα, ἐλευθερώσουν τὸν Ρῆγα διερχόμενο κι' ὀδηγήσουν τὸν ἔθνομάρτυρα στὰ Γιάννενα. Κι' ἄδηλος ἀπομένει ὁ σκοπὸς τοῦ πονηροῦ πασᾶ· ἄλλοι τὸν ἀποδίδουν σὲ μυστικὴ φιλία (²), ἄλλοι σὲ συνεννόησιν μὲ τὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Πασβάνογλου τοῦ Βιδινίου (³). Πάντως τὰ Γιάννενα κι' ὁ βεζύρης τους εἶχαν γίνῃ τὸ κέντρο σκοτεινῶν δολοπλοκιῶν καὶ μισαρῶν διασκέψεων. Ὁ Ἀλῆς κυμαινόταν μεταξὺ τῶν γαλλικῶν ἐπιρροῶν καὶ τῶν ἀγγλικῶν ἐπιδράσεων κι' ἴσως πίστευε, πῶς, κρατῶντας τὸ Ρῆγα, ἠδύνατο νὰ τοῦ ἀποσπάσει σπουδαῖα μυστικά, σχετικὰ μὲ τὶς διαθέσεις τοῦ Ναπολέοντος στὴν Ἀνατολή. Ἐκεῖ πρόσμεναν τὸ Ρῆγα τόσον ὁ Ἀλῆς, ὅσο κι' οἱ πράκτορες τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ Ναπολέοντος.

Κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Ἀλῆς εἶχε προσδώσει στὰ Γιάννενα μιὰ διπλωματικὴ καὶ πολιτικὴ σπουδαιότητα, ἀσυνήθιστη γιὰ μιὰ δευτερεύουσα πόλη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὰ Γιάννενα κατὰ τὴν ταραχώδη περίοδο τῶν Ναπολεοντείων χρόνων, συγκέντρωναν ἀμέριστη τὴν προσοχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας. Ἡ γειτνίαση τῶν κτήσεις τοῦ Ἀλῆ μὲ τὴν Ἑπτάνησο, κατεχόμενη ἀπὸ τοὺς Γάλλους, οἱ ποικίλες πολιτικὲς σχέσεις του, αὐτὴ ἢ προσωπικότης του, εἶχαν συντελέσει πρὸς τοῦτο. Ἦταν ὁ κυριώτερος πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς παράγοντας τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτᾶτο ἡ ἀσφάλεια κι' ἡ ἡσυχία τῶν ταραχωδεστέρων ἐπαρχιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Γιὰ τοῦτο εἶχε συγκροτήσῃ τέλειο σύστημα πληροφοριῶν, κατασκοπείας καὶ παρακολουθήσεως ὅλων τῶν ἐξεχόντων προσώπων τῆς ἐποχῆς του. Πολλὲς φορὲς μάθαινε τὶς εὐρωπαϊκὲς εἰδήσεις τόσο γρήγορα κι'

(¹) Χρ. Περγαίβου: Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας σελ. 8'.

(²) Ἀναστ. Γούδα: Βίοι Παράλληλοι κτλ. 1875 τόμ. Β', σελ. 129.

(³) E. Rodocanachi: Bonaparte et les Iles Joniennes σελ. 99 σημ. 1.

ἐπακριβῶς, ὥστε στήν Κων/πολη καὶ τὴν Ἐπτάνησο πέραν εἶδηση γιὰ τὰ πολιτικὰ νέα ἀπὸ τὰ Γιάννενα (¹). «Οἱ πανταχοῦ διασκορπισμένοι πράκτορες αὐτοῦ κι' ἡ ἀλληλογραφία τῶν διατελούντων στήν ὑπηρεσία του, πληροφοροῦσαν τὸν Ἄλῃ γιὰ ὅλα τὰ συμβαίνοντα στήν Εὐρώπη κι' ἐκανόνιζαν τὴ διαγωγή του» (²). Πρῶτος ἔμαθε τὴν εἰρήνη τοῦ Τίλσιτ καὶ πρῶτος τὴν ἦττα τοῦ Ναπολέοντος στὸ Βατερλώ. Παρ' ὅλα τὰ λεγόμενα ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς του, ὁ περίεργος ἐκεῖνος Ἄλβανὸς ὑπῆρξε μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες, τὶς πιὸ χαρακτηριστικὲς, τὶς πιὸ πρωτότυπες φυσιογνωμίες τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα (³). Ἡ ἐποχὴ, ποὺ γέννησε ἓνα Βύρωνα κι' ἓνα Ναπολέοντα, ἡ ἴδια ἐξέθρεψε καὶ τὸν Μεχμέτ τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸν Ἄλῃ τῶν Ἰωαννίνων.

Ἐκτὸς τῶν ἄλλων πνευματικῶν καὶ σωματικῶν χαρισμάτων του—ἦταν ὠραῖος καὶ γλυκομίλητος—ἡ **διοικητικὴ καὶ δικαστικὴ πειθαρχία**, αὐτὴ ἡ **ἀσφάλεια**, ἀνώτερη κι' αὐτῆς τῆς Ἀγγλίας, ποῦχε πῆξει στήν ἐπικράτειά του καὶ γενικῶς ἡ **ἰσχὺς** τοῦ **νοῦ** καὶ τοῦ πλούτου ἡ **δύναμις** εἶχαν καταστήσει τὰ Γιάννενα περίβλεπτα. Ἦταν ἡ **πολιτικὴ πρωτεύουσα**, ὄχι μόνο τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ καὶ τῆς Θεσσαλίας, μεγάλου μέρους τῆς Μακεδονίας καὶ μετὰ τὴν ἐξόντωση τῶν ληστῶν κι' αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου γιὰ μικρὸ διάστημα (1807—1808) (⁴). Ὀλόκληρος ὁ κυρίως **ἐλληνισμὸς** βρισκόταν ἀμέσως ὑπὸ τὴ διοικητικὴ, δικαστικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐξουσία του. Ἡ ἀνεξιθρησκεία του, ἐξ ἄλλου, ἡ ἐλευθεριότητα, ἡ δυσπιστία πρὸς τοὺς Ἄλβανοὺς κι' ἡ ἐμπιστοσύνη του πρὸς τοὺς Ἕλληνας, εἶχαν ἐμπνεύσει μεγάλες προσδοκίες στοὺς τελευταίους τούτους (⁵). Ἡ δὲ φαινομενικὴ συμπάθεια, ποῦδειχνε στοὺς μορφωμένους—ἄδηλο γιὰτι—(⁶), ἡ ὑποστήριξη εὐφυῶν νέων—αὐτὸς ἔστειλε στήν Ἰταλία τὸν Κωλέττη κι' ἐσπούδασε μὲξοδὰ του γιὰτρος—(⁷) συνεισφορὲς του γιὰ τὴν ἴδρυση ἐκκλησιῶν

(¹) Παναγ. Ἀραβαντινοῦ : Ἱστορία τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ 1901 σελ. 342.

(²) Th. Hughes: Travels in Sicily, Greece κτλ. τόμ. Β', σελ. 83.

(³) Ἰ. Λαμπρίδη : Ἡπειρωτικά, τεῦχ. Β', σελ. 27 (χαρακτηρισμός).

(⁴) Γ. Κανδηλώρου : Ὁ Ἄρματ. τῆς Πελοποννήσου, σελ. 361.

(⁵) Ἀνωνύμου: Ali Pascha und die Griechische Nation 1821 σελ. 81.

(⁶) W. Leake: Travels in Northern Greece τόμ. II, σελ. 148.

(⁷) M. Emerson et Pecchio: Tableau de la Grèce en 1825, σ. 364

καὶ σχολείων ἀρκοῦσαν, ὅπως προσελκύσουν κοντά του, ὅ,τι ἐκλεκτότερο εἶχε ὁ ἑλληνικὸς κόσμος.

Βεβαίως εἶχε κι' ἐλαττώματα ὁ Ἀλῆς· ἀλλ' ὅταν ἀποβλέψουμε στὴν ἀγρία ἐσωτερικὴ κατάσταση, ποὺ βασίλευε στὴν Ἀλβανία καὶ τὴν Ἡπειρο καὶ πὼς γεννήθηκε μέσα σὲ περιβάλλον ἄκρως πρωτόγονο δὲν δυνάμεθα νὰ μὴν ὁμολογήσουμε, πὼς ὑπῆρξε πολὺ ἀνώτερος τῆς ἐποχῆς του καὶ πολὺ ἠθικώτερος ἀπ' ὅ,τι τὸν παράστησε ἡ φαντασία τῶν ἀνθρώπων. Τὸν εἶπαν λάγνο κι' ὅμως ἦταν ἐγκρατέστατος. Κοιμόταν τρεῖς ὥρες τὸ μερόνυχτο καὶ τὶς ἄλλες ἐργαζόταν διεξάγοντας μόνος του ὅλες τὶς ὑποθέσεις τῆς σατραπείας του (*). Τὸν χαρακτήρισαν ὡς ἄδικο κι' ὅμως ὑπῆρξε δικαιοσύνη· οἱ δικαστικὲς ἀποφάσεις του (**) δείχνουν καταπληκτικὴ ἀγχίνοια, μοναδικὴ ἐφευρετικότητά κι' ἀμεροληψία. Τὸν κατηγορήσαν ὡς φιλάργυρο κι' ὅμως οἱ θησαυροὶ του δὲν εὐρέθησαν, γιατί τέτοιους δὲν εἶχε, γιατί ὑπῆρξε γενναῖος. Κι' εἶνε ἀληθές, πὼς πολλὰ φορὰς δείχτηκε σκληρός· ἀλλὰ δικαιολογεῖται, ὅταν ἀποβλέψουμε στὴ βιαιότητα τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Ὑπῆρξεν ἐκδικητικὸς ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε, πὼς γεννήθηκε Ἀλβανός. Ἐνας ἀπὸ τοὺς εὐφυέστερους καὶ βαθύτερους ἀνθρώπους, ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὰ Γιάννενα κι' ἐμελέτησαν τὸ χαρακτήρα του, ὁ πολὺς *Bartholdy*, ἀποφαίνεται, πὼς ὁ Ἀλῆς, ἂν ἀνατρεφόταν σ' ἄλλο περιβάλλον καὶ τύχαινε μιᾶς καλύτερης ἀγωγῆς, ἴσως γινόταν ἕνας μεγάλος βασιλιάς: «*Élevé sous l'influence d'une éducation convenable il eut été peut être un grand roi*» (**).

Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτός, καίτοι λέγεται ἀπὸ ἕνα τόσο προσεκτικὸ κι' ἀμερόληπτο παρατηρητὴ, μᾶς φαίνεται ὑπερβολικός. Ὅπωςδήποτε ὁ Ἀλῆς ὑπῆρξε πολὺ ἀνώτερος τῶν Ἀλβανῶν τῆς ἐποχῆς του κι' ἡ συμπάθειά του στοὺς Ἕλληνας δὲν εἶνε ἀδικαιολόγητη. Διέκρινε σ' αὐτοὺς ὄχι μόνον πνευματικὴ κι' ἠθικὴ ἀνωτερότητα, ἀλλὰ καὶ χαρακτήρα θετικώτερο κι' ἱκανότητες, ποὺ δὲν ἀπαντοῦσε σὲ καμιὰν ὑποτελεῖα του φυλῆ. Μὲ τὸ χρόνο μάλιστα τοσοῦτον ἐξετίμησε τοὺς

(*) Ἀνωνύμου: Περιοδικὸν «*Ἐστίας*», τόμ. 7ος (1879), σελ. 152

(**) Β. Χρηστοβασίλη: «*Ἡμερολόγιον Ἑυριῶν*», ἔτος 1889 σελ. 293.

(***) I. Bartholdy: Voyage en Grèce en 1803-1804, τόμ. Β', σ. 293.

Ἕλληνας, ὥστε κατὰ τὰ τελευταῖα του χρόνια κατήντησε **φιλέλληνας**. Μόνο στοὺς Ἕλληνας ἐμπιστευόταν καὶ σαυτοὺς ἀποκάλυπτε τὶς μεγάλες ιδέες, ποῦχε συλλάβει γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἑλλάδος. Χάριν αὐτῶν εἶχεν ἰδρῦσει καὶ τὴ στρατιωτικὴ σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων, στὴν ὁποῖαν δίδασκαν ἀνώτεροι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ καὶ στὴν ὁποῖαν σπούδασαν οἱ καλύτεροι Ἕλληνες καπεταναῖοι, ποῦ διηύθυναν τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάσταση (¹). Δικαίως ὁ Χριστόφορος Περραιβός, ὁ Θουκυδίδης αὐτὸς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, διαπορῶντας γιὰ τὴ στάση του αὐτὴ ἀπέναντι τῶν ὁμοεθνῶν του ὁμολογοῦσε, πὼς «*παρ' οὐδενὸς ἄλλου πασῶ ἐτιμήθησαν οἱ Ἕλληνες ἐν ὑψηλοῖς καὶ ἀπηγορευμένοις κατὰ τὸν Ὀθωμανικὸν νόμον ὑπουργήμασι*» (²).

Ἄν ὁ Ἀλῆς ἀνήκει κατὰ τὸ ἥμισυ στὴν Ἱστορία τῆς Ἀλβανίας κατὰ τὸ λοιπὸ μέρος ἀνήκει στὴν Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Τὰ δὲ Γιάννενα κατὰ τὴν ἐποχὴ του τελείως ἐξελληνίστηκαν. Γιατὶ ἐκεῖ συνεκεντρώθησαν πλεῖστες ἐλληνικὲς προσωπικότητες, γιατροί, τεχνῖτες, προὔχοντες, καπεταναῖοι καὶ παντὸς εἴδους ἐξέχοντες σιὸν πλοῦτο, σὶς ἐπιστῆμες, σὶς τέχνες καὶ στὰ γράμματα. Δι' αὐτῶν τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο κυριάρχησε σὺν τὰ πεδία μὲ βαθύτατες συνέπειες. Τὰ Γιάννενα ὑπῆρξαν ἡ πόλις ἐκείνη, στὴν ὁποῖαν ἐξετράφησαν κί' ἀνεπτύχθησαν τὰ ὑπεροχώτερα νεοελληνικὰ στελέχη, τὰ ὁποῖα μεταγενεστέρως ἔδρασαν κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Ἐπανάστασεως, καὶ αὐτὴν καὶ μετ' αὐτὴν χρόνους σευρύτατες περιοχὰς τῆς Ὀθωμανικῆς Ἐπικρατείας.

Ὅπουδῆποτε κί' ἂν ἀποβλέψουμε, σὸποιαδῆποτε κοινωνικὴ σχέση κί' ἂν στραφοῦμε, ὁ **τύπος τοῦ ἠπειρωτικοῦ πολιτισμοῦ** ἦταν κατάδηλος. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἠπειρωτικῆς πρωτευούσης (³), οἱ καλαισθητικὲς τάσεις της, καθὼς κί' ἡ ὁμιλία τῶν κατοίκων της, ἦσαν τὰ πρότυπα σὸλόκληρη τὴ Χερσόνησο. Ἡ χειροτεχνία ἐπίσης, ἡ χρυσοχοϊκὴ (⁴), αὐτὴ ἡ σμαλτοποιία κί' ἡ ἀγγειοπλαστικὴ (⁵), ἔφθασαν σὲ περιωπὴ καὶ μέχρι σήμερα θαυμάζεται πᾶν ὅτι

(¹) Ibr. Manjour: Mémoires sur la Grèce et l'Albanie, 1827 σελ. 276.

(²) Χρ. Περραιβοῦ: Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας, 1857 σ. 59—61.

(³) Α. Ζάχου: Περιοδικὸν «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά» τομ. Γ' σ. 295—416.

(⁴) Σπυρ. Λάμπρου: «Νέος Ἑλληνομνημῶν» τομ. ΙΓ' σελ. 365.

(⁵) Μιχ. Λάμπρου: Περιοδικὸν «Παργασός» τομ. 7ος σελ. 269—279.

βγήκε ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια τῶν Ἰωαννίνων. Ὑπῆρξαν, μέγα λόγῳ, τὸ μεγάλο σχολεῖο τῆς βιοτεχνικῆς κι' ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως σδλόκληρη τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἰδικώτερα λέγει ὁ Ἀραβαντινός: «Ἡ γουνοποιία ἢ γουνοδεψία, ἢ πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἀκμάζουσα ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ πολλὰ ἐργοστάσια συντηροῦσα, διετηρεῖτο ὅπως οὖν καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ἰωαννίνων, προμηθεύουσα καὶ ἀποσιέλλουσα εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν, οὐχὶ ἀσήμαντον ποσὸν διαφόρων γουνῶν. Ἡ βυρσοδεψία ἐπίσης διατηρεῖται εἰσέτι καὶ κέκτηται φήμην ἐν τῇ ἀρίστῃ κατεργασίᾳ παντὸς εἴδους δέρματος καὶ δι' αὐτῆς πλεῖσται οἰκογένειαι ἐπιζῶσι γινομένης ἰκανῆς ἀναλώσεως παραγωγῆς αὐτῆς ἐν τῇ Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ» ('). Ἀλλ' ὅ,τι λεπτότερα κατεργάζοντο στὰ Γιάννενα, ἦσαν οἱ πολυτελεῖς ἐνδυμασίαι, ἰδίως κατὰ τοὺς Ἀληπασαδικοὺς χρόνους. Μὲ μιὰ τέτοια ἐπιτηδειότητα ἔστριβαν καὶ προσήρμοζαν στὰ ὑφάσματα τὰ λεπτοφυῆ χρυσᾶ κι' ἀργυρᾶ συρμάτια ἢ κεντούσαν, ὥστε ὑπάρχουν ἐνδυμασίαι, ἀκόμη σωζόμενες, ποὺ θεωροῦνται ἀμίμητες. Πολλὰ ἐπίσης βιοτεχνικὰ ἔργα ἐξ αἰτίας τῆς λεπτοτάτης ἐπεξεργασίας εἶνε ἀδύνατο νὰ κατασκευασθοῦνε σήμερα, προκαλῶντας τὸ θαυμασμὸ τῶν παρατηρητῶν. Ἡ ραπτικὴ κι' ἡ κεντητικὴ ἰδίως παρήγαγαν τεχνουργήματα, τῶν ὁποίων ἡ κατασκευὴ σήμερα θεωρεῖται δυσεπίτευχτη, ἂν ὄχι ἀνεξήγητη. Καὶ μῶλα ταῦτα ὑπῆρχε παλαιοτάτη παράδοση σὺν αὐτά, ἢ ὅποια κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἔφθασε στὰ κρότατο σημεῖο τῆς καὶ θὰ συνεχίζετο ἀκόμη, ἂν δὲν παρουσιάζοντο στὰ Γιάννενα οἱ Ἑβραῖοι ἔμποροι, πωλοῦντες τὰ αὐτὰ χειροτεχνήματα, μιᾶς κατώτερης ποιότητος, σὲ τιμὰς ἀπιστεῦτως χαμηλές.

Ἀλλ' ὅ,τι κυρίως δύναται νὰ προκαλέσει τὸ θαυμασμό μας, σχετικῶς μὲ τὴν ἡπειρωτικὴν πρωτεύουσα, ἦταν ἡ ἐμπορικὴ ἰδιοφυΐα τῶν κατοίκων τῆς. Ἡ ἀναγκαστικὴ πολιτικὴ ἀπραξία τῶν κατοίκων, ἢ περιστολὴ τῆς ληστείας, καθὼς κι' ἡ ἀσφάλεια τῶν ὁδῶν, βίαζε τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τὴν εὐφυΐα τῶν περισσοτέρων, ὅπως στρέφονται στὸ ἐμπορικὸ πεδίο. «Οἱ Ἕλληνες, λέγει ὁ *Holland*, εἶνε ὄχι μόνον οἱ πολυαριθμότεροι τῶν ἄλλων Ἰωαννιτῶν, ἀλλὰ κι' οἱ εὐπορώτεροι

(') Π. Ἀραβαντινοῦ: Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, τομ. Β', σελ. 252.

καὶ παλαιότεροι καὶ συναπαρτίζουνε τὸ κύριο ἐμπορικὸ στοιχεῖο τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ εὐφνέστεροι, φιλοπονώτατοι καὶ πρὸ παντὸς δραστηριώτατοι Ἕλληνες ἐκόντες ἄκοντες ἐπιδίδονται στὸ ἐμπόριο. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐδῶ βρίσκουν προσκόμματα, ἀποδημοῦνε σάλλες χῶρες, ὅπου χαίρουν μεγαλύτερης ἐλευθερίας. Κλάδοι τινὲς τῶν οἰκογενειῶν τούτων, μένοντες στὴν πατρίδα, μετέρχονται τὸ ἐμπορικὸ ἐπάγγελμα ἐπὶ εὐρυτέρων βάσεων, ἀφοῦ μάλιστα ἔχουν ἀνταποκριτὰς καὶ ἐντολοδόχους τοὺς ἴδιους συγγενεῖς» (¹). «Οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῶν Ἰωαννίνων, λέγει ἐπίσης ὁ δικός μας Σταγειρίτης, εἶνε ἔμποροι καὶ ἐμπορεύονται εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πόλεις τῆς Τουρκίας, Αὐστρίας, Γαλλίας, Ρωσίας καὶ Ἰταλίας» (²). Ὀδοιπόροι τολμηροί, διέσχισαν ὄχι μόνον τὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο, ποὺ θεωροῦσαν δική τους, ἀλλὰ καὶ τὶς πλησιέστερες εὐρωπαϊκὰς χῶρες καὶ μονίμως παρέμεναν σαυτὲς. Ἡ Τεργέστη, ἡ Ὀδησσός, ἡ Νίτσα, ἡ Βούδα καὶ πολλὰς ἄλλας πόλεις τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας κατοικοῦντο ἀποκλειστικῶς ἀπὸ Ἕλληνας καὶ εἰδικῶς ἀπὸ Ἡπειρωτὰς ἐμπόρους (³). Τοσοῦτον μάλιστα τὸ ἀποδημητικὸ αὐτὸ πνεῦμα τοὺς ἐνέπνεε, ὥστε καὶ στίς πιὸ μακρυσμένες χῶρες, ὅπως ἦσαν οἱ Ἰνδίες καὶ ἡ Κίνα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀποικίστηκαν. Ἡ περίφημη Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Καλκούτας, ἐκείνη, ποὺ φιλοξένησε τὸ Δημήτριο Γαλανό, εἶχεν ἰδρυθεῖ ἀπὸ τὸν Ἡπειρωτὴ Πανταζῆ (⁴). Οἱ δὲ πολυπληθεῖς κοινότητες, ποὺ διῆκαν διὰ τοῦ Σινικοῦ τεύχους καὶ κρατοῦσαν στὰ χέρια τους τὸ ἐμπόριο μεταξὺ Κίνας καὶ Ρωσίας, ἦσαν δημιουργήματα Κεφαλλήνων καὶ Ἡπειρωτῶν ἐμπόρων.

Διὰ τῶν πυκνῶν τούτων ἐμπορικῶν σχέσεων καὶ ἐπικοινωνιῶν, τὶς ὁποῖες εἶχαν ἀναπτύξει μὲτὰ τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀσίαν καὶ ἰδίως μὲ τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Ρωσίαν, ὄχι μόνον καλλιεργήθηκε σὲ πολλοὺς ὄξυ καὶ συγχρονισμένον ἐμπορικὸ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἄλλα ἐκπολιτιστικὰ στοιχεῖα προσεκομίσθησαν ἐκεῖθε. Ἐνῶ στὰ λοιπὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Βαλκανικῆς ἐπικρατοῦσε

(¹) Lord Holland: Travels in the Ionian Isles τόμ. Β', σ. 114.

(²) Ἀθαν. Σταγειρίτης: Ἡπειρωτικά—Βιέννη 1819, σελ. 376.

(³) Ἀωνύμου: Ἑλληνικὴ Νομαρχία—Ἰταλία 1806, σ. 198, σημ. 1.

(⁴) Η. Τανταλίδης: Ἰνδικὴ ἀλληλογραφία—1852, σελ. ια'.

βαθεία ἀμάθεια καὶ στασιμότητα, ἀπεναντίας τὰ Γιάννενα «εἶχαν στενές ἐμπορικές καὶ φιλολογικές σχέσεις» μετὰ τὰ μέρη, πού πάρα πάνω ἀναφέραμε (¹). Πρακτορεία Ἡπειρωτῶν ἐμπόρων ὑπῆρχαν παντοῦ. Στὴ Βιέννη, στὴ Βενετία, στὴ Βούδα, στὸ Βερολίνο, στὴ Μόσχα, στὴν Πουλτάβα, στὴν Πετρούπολη καὶ ἀλλαχοῦ ἀκμάζαν σπουδαιότατοι ἐμπορικοὶ οἶκοι καὶ σὲ πλεῖστα σημεῖα τῆς Εὐρώπης εἶχαν καὶ τραπεζιτικούς οἴκους, ὅχι εὐκαταφρόνητους. Τὰ τραπεζιτικὰ καὶ ἐμπορικὰ αὐτὰ κεφάλαια τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων ἔφθαναν σὲ πολλὰ ἑκατομμύρια χρυσῶν φράγκων καὶ ρουβλίων, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὶς παλαιότερες διαθήκες καὶ τὰ κληροδοτήματα «τῶν ἐξ Ἡλείρου» διαθετῶν. Οἱ οἰκογένειες τῶν Καραγιάννηδων (²), τῶν Μαρουστῶν (³), τῶν Καπλάνηδων (⁴) καὶ Ζωσιμαδῶν εἶχαν περιουσίες ἀνώτερες τῶν τριάντα ἑκατομμυρίων χρυσῶν δραχμῶν συνολικῶς. Μόνον τὰ κληροδοτήματα καὶ οἱ δωρεές τῶν ἀνωτέρω οἰκογενειῶν χάριν διαφόρων ἀγαθοεργῶν πράξεων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἔφθασαν τὰ δώδεκα ἑκατομμύρια χρυσῶν φράγκων. Οἱ σχέσεις αὐτὲς μετὰ τὰ Γιάννενα εἶχαν ἀνυψώσει τὸν πολιτισμὸ καὶ τὸ πνεῦμα τῶν Ἰωαννιτῶν, τῇ δὲ πρωτεύουσα τῆς Ἡλείρου εἶχαν καταστήσει μιὰ πόλη εὐρωπαϊκὴ παρὰ τούρκικη. Ἡ ἐντύπωση, ποῦδιναν τὰ Γιάννενα στὸν ἐπισκέπτη ἦταν καταπληκτικὴ (⁵). Ξένος τις βλέποντας τὴν ἐμπορικὴ ζωικότητα τῶν Ἰωαννίνων, τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων τους, καθὼς καὶ τὴν ἄλλη βιοτεχνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ τους κίνηση, δικαίως τὰ παρέβαλε μετὰ τὴ Μασσαλία. Ὁ Πρόξενος τῆς Γαλλίας *Garnier* ἐπὶ μακρὸ διατρίψας στὴν Ἡπειρο καὶ προσεκτικὰ παρακολουθήσας τὰ πράγματα δὲν ὤκνησε νὰ χαρακτηρίσει μετὰ τὶς πάρα πάνω φράσεις τὴν ἠπειρωτικὴ πρωτεύουσα (⁶). «Μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, λέγει ἄλλος τις, τὰ Γιάννενα εἶνε ἡ πρὸ ἀξιοπαρατήρητη πόλη τῆς Τουρκίας» (⁷).

(¹) Ἄνωνύμου: Περιοδικὸν «Πανδώρας» τόμ. 7 σελ. 85.

(²) Ἄνωνύμου: «Λόγιος Ἑρμῆς» ἔτος 1817 Βιέννη, σ. 434—436.

(³) Π. Κοντογιάννη: Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν Α' Ρωσοτουρκ. πόλ. σ. 62.

(⁴) Α. Γούδα: Βίοι Παράλληλοι κτλ. 1870, τόμ. 1'. σελ. 77.

(⁵) Π. Ἀραβαντινοῦ: Ἱστορία τοῦ Ἁλῆ Πασᾶ, 1901 σελ. 57.

(⁶) Ι. Λαμπρίδη: Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχ. Α', σελ. 81.

(⁷) I. Hothouse A. Journey Trough κτλ. 1812 τόμ. Α', σελ. 87.

«ΓΙΑΝΝΕΝΑ πρώτα σῆματα,
στὰ γρόσσα καὶ στὰ γράμματα»

Ἄλλ' ἂν τὰ Γιάννενα ὑπῆρξαν τὸ κέντρον τῆς σπουδαίας αὐτῆς ἐμπορικῆς καὶ πολιτικῆς κινήσεως κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους—ὑπῆρξαν ἀκόμη κι' ἡ **πνευματικὴ πρωτεύουσα** τοῦ τότε ἑλληνισμοῦ. «*Μητροπολιν πάσης μαθήσεως*» ἀποκαλεῖ τὰ Γιάννενα τὸ πατριαρχικὸ ἐκεῖνο ἔγγραφο, διὰ τοῦ ὁποίου συσταινόταν ἡ Σχολὴ τοῦ Καπλάνη⁽¹⁾ ὡς «*Νέας Ἀθήνας τῶν δύο περασμένων αἰώνων*» τὰ χαρακτήρισεν ὁ Γ. Παλιουρίτης⁽²⁾ κι' ἄλλοις τις «*ὡς Ἀθήνας τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος*»⁽³⁾. Ὁ δὲ Λήκ, διαπορῶντας γιὰ τὴν εὐρύτητα τῶν σπουδῶν, γιὰ τὴν κομψότητα τῆς γλώσσης καὶ τοὺς τρόπους τῶν Ἰωαννιτῶν, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ὄλη ἐμφάνιση τῆς παιδείας, δι' ἀδρᾶς περιγραφῆς ἐξεικόνισε τὰ Γιάννενα: «*Τὰ Γιάννενα διαλάμπουν γιὰ τὸν πλοῦτο καὶ τὴ μὀρφωση τῶν κατοίκων τους· ἀποτελοῦνε τὸ κέντρο τῶν ἐχόντων ἀξιῶσεις νοημοσύνης κι' ἀβροτέρου βίου. Καὶ τοῦτο γιὰτι πρὸ πολλοῦ εἶχαν ἐξαίρετα σχολεῖα, τὰ ὁποῖα μὲ τις βιβλιοθῆκες καὶ τὰ βιβλιοπωλεῖα τῆς ἀγορᾶς χρησιμεύουν πρὸς ἀνατροφήν τῆς νεότητος*»⁽⁴⁾. Ἐνῶ σῶλες τις ἄλλες πόλεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς κι' Ἀσιατικῆς Τουρκίας δὲν ὑπῆρχε κανένα σχεδὸν σχολεῖο, ἀπεναντίας στὰ Γιάννενα ἀπὸ τοῦ 1292⁽⁵⁾ κι' ἐξακολουθητικῶς μέχρι τοῦ 1820 θὰ συναντήσουμε σπουδαῖα ἐκπαιδευτήρια. Κι' εἶνε γνωστό, πὼς ἡ **Πατριαρχικὴ Ἀναδημία** ἀνακαινίστηκε τὰ 1629 ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Κύριλλο τὸ Λούκαρι καὶ τοὺς διδασκάλους Θεόφιλο Κορυδαλέα, Ἰωάννη Καρυοφύλλη καὶ κυρίως τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο καὶ σημειώνει τὴν πρώτη ἀναγέννηση τῆς παιδείας στὴ σκλαβωμένη πατρίδα. Ὅμως δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε, πὼς πολὺ προηγουμένως, ἀπὸ τοῦ 1525, στὰ Γιάννενα λειτουργοῦσεν ἐπίσημη Σχολή, ἡ Σχολὴ τῶν Δεσποτῶν, στὴν ὁποῖαν μορφώθηκαν διαπρεπεῖς λόγιοι καὶ μεγάλοι πατριῶτες,

(1) Σπάνια Εὐποιίας Ἔργα τοῦ Ζ. Καπλάνη—Μόσχα 1809, σελ. 4.

(2) Γ. Παλιουρίτη: Ἀρχαιολογία Ἑλληνικὴ 1815 τόμ. Α' σελ. ε'.

(3) Ἀνωύμου: Περιοδικὸν «*Λόγιος Ἑρμῆς*» ἔτος 1820, σελ. 479.

(4) M. Leake: Travels in Northern Greece—1835, τόμ. IV, σελ. 138.

(5) Ἀθηναγόρα: «*Ἑπειρωτικὰ Χρονικά*», τόμ. Δ' (1929) σελ. 2· κι' ἐξ.

ὅπως ὁ Ἐπιφάνιος. Γενικῶς, λέγει ὁ Φατσέας, κατὰ τὶς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα ὑπῆρχαν στὰ Γιάννενα «**τρία σχολεῖα τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων. Εἰς αὐτὰ παρεδίδοντο γραμματικὰ καὶ φιλοσοφικὰ μαθήματα**» (¹). Ἡ ὑπαρξη τριῶν σχολείων στὰ Γιάννενα κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους δείχνει τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴ τῆς ἡπειρωτικῆς πρωτεύουσας ἀπέναντι τῶν ἄλλων πόλεων τῆς Τουρκίας καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἄλλ' ἐκεῖνο, ποὺ προξενεῖ κατάπληξη καὶ συγκροτεῖ ἀμέριστο τὸ θαυμασμό μας γιὰ τὴν ἡπειρωτικὴν πρωτεύουσα, εἶνε, πῶς ἐκεῖ ἐτέθησαν καὶ οἱ βάσεις τῆς νεωτέρας παραδόσεως τῶν μαθημάτων κατὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ ὑποδείγματα. Ἐκεῖ συζητήθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ τὰ ζητήματα τῆς σχολαστικῆς παραδόσεως καὶ τῆς νεωτέρας διδασκαλίας, τῆς καλλιέργειας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς θεολογικῆς καθυστερημένης συντηρητικότητος. Ἐκεῖ δηλαδὴ **ὁ ἑλληνικὸς μεσαίων ἔδωκε τὴν κρίσιμη μάχη πρὸς τὸ νεώτερο πνεῦμα.** Ἐνῶ στ' ἄλλα σχολεῖα, τὰ διεσπαρμένα στὶς διάφορες πόλεις τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τοῦ Σχολείου τῶν Κυδωνιῶν (²), ὅπου παρέδιδε Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος (³), τῶν σχολείων τῆς Σμύρνης καὶ Χίου, καθὼς καὶ κείνου τῶν Μηλεῶν, ὅπου ὁ μέγας Κωνσταντᾶς εἶχεν ἰδρύσει τὸ νεωτεριστικὸν του φυτόριον (⁴), ἐνῶ σ' ἄλλα σχολεῖα δὲν ἐδιδάσκοντο παρὰ τὰ κολλυβογράμματα, ἀπεναντίας στὰ Γιάννενα πᾶν ὅ,τι παρεδίδετο, παρεδίδετο μὲ κατεύθυνση καὶ σύστημα. Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως ἰδίως τοῦ Ἀθανασίου Ψαλλῖδα καὶ τοῦ Ἰωάννου Βηλαρᾶ, τῶν μεγάλων αὐτῶν φωτοδηγῶν, ἡ διδασκαλία τοσοῦτον ἐνεωτέρισε, ὥστε τὰ Γιάννενα καταστάθηκαν ἡ **ἐστία τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ γλωσσικῆς ἐπαναστάσεως.** Τὰ νεώτερα καὶ τὰρχαῖα ἑλληνικά, ἡ βάση τῆς τότε ἐκπαιδεύσεως, δὲν ἐδιδάσκοντο, ὅπως ἀλλοχοῦ οἱ μαθηταὶ δὲν ἀπεστήθιζαν διάφορα χωρία καὶ δὲν ἐρμήνευαν τὶς λέξεις μᾶλλες ἀκατανόητες λέξεις. Στὰ Γιάννενα ἡ παράδοση τῶν ἑλληνικῶν εἶχε χαρακτῆρα καθαρῶς

(¹) Γεωρ. Φατσέα: Γεωγραφικὴ Γραμματικὴ, 1764 τόμ. Β', σελ. 143.

(²) Μ. Στεφανίδης: Αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστ. πρὸ τῆς Ἐπαν/σεως, σελ. 30.

(³) Γ. Α. Ἀριστείδου: Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος—Κυδωνίαι 1880.

(⁴) Γ. Ν. Καμιλάρι: Γε. Κωνσταντᾶ Βίος—Ἔργα—Ἐπιστολαί, 1897.

ιδεολογικῶς καὶ ἔθνικώτατο. Ἐβάθυναν στὸ νόημα τοῦ συγγραφέως καὶ ἀντλοῦσαν παραδείγματα γιὰ τὸν ἰδιωτικὸ καὶ δημόσιο βίον ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσι καὶ τὴ μελέτη τῶν συγγραφέων. Ἡ καθέδρα τῶν καθηγητῶν ἦταν βῆμα ἔθνικοῦ κηρύγματος. Εἰδικῶς γιὰ τὸν Ψαλλίδα (¹), τὸν ἐμπνευσμένον ἐκεῖνον ἱεροφάντη τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ποὺ γαλούχησε ὀλόκληρη τὴν ἐποχὴ του, ἔγραψε ἀνώνυμος ἀκροατῆς του μετὰ παρέλευση μακροῦ χρόνου ἀπὸ τοῦ θανάτου του: «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας εἶχεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὸ πῦρ τοῦ οὐρανοῦ. Φιλόσοφος, ἐνθουσιαστής, δὲν ἐδίδασκε τὰ γράμματα πρὸς διάδοσιν μόνον γνώσεων ὠφελίμων, ἀλλὰ καὶ πρὸς δημιουργίαν πολιτῶν γενναιοφρόνων. Ἡ ποικιλία καὶ ἡ χάρις τῆς διδασκαλίας του ἀποτελοῦσαν κόσμον ὀλόκληρον καὶ κόσμον ὄρατον. Ἡ δὲ παράστασις του τοσοῦτον εἶχε τὸ ἐπαγωγόν, ὥστε οἱ ὀμιληταὶ του μετὰ τὸ πέρασ τοῦ μαθήματος ἀναχωροῦσαν θλιμμένοι» (²). Ὅ,τι λέχθηκε γιὰ τὸν Ψαλλίδα μποροῦσε νὰ λεχθεῖ καὶ γιὰ ὄλους τοὺς σπουδασμένους στὰ Γιάννενα. Γιατὶ μαθηταὶ τοῦ Ψαλλίδα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπῆρξαν οἱ διδάσκαλοι στὴ Θεσσαλονίκη, στὴν Ἀδριανούπολη, στὰ Τρίκαλα, στὴ Φιλιππούπολη, στὴ Λάρισα καὶ γιὰ κάθε σχολεῖο, ποὺ συσταινόταν τότε, ζητοῦσαν καθηγητὴ ἀπὸ τὰ Γιάννενα, ὅπως διδάξει κατὰ τὰς νεωτέρας μεθόδους (³). «Κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα, λέγει ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὅσοι ἐχρημάτισαν Ἕλληνες συγγραφεῖς ἢ διδάσκαλοι, ὑπῆρξαν Ἰωαννῖται ἢ μαθηταὶ τῆς τῶν Ἰωαννίνων σχολῆς (⁴). Ἡ φήμη μάλιστα τῶν διδασκάλων τῶν Ἰωαννίνων προσπέρασε τὰ τοπικὰ ὄρια τῆς Βαλκανικῆς. Οἱ πλούσιες Κοινότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὡς τοῦ Λιβόρνου (⁵), Μασσαλίας, Βιέννης, Βούδας καὶ πλεῖστες ἄλλες καλοῦσαν διδασκάλους Γιαννιώτες ἢ σπουδασμένους στὰ Γιάννενα, ὅπως διευθύνουν τὰ σχολεῖα, ποὺ ἴδρουν. Αὐτὴ ἡ Μεγάλῃ Αἰκατερίνη ζήτησε Γιαννιώτη καθηγητὴ, ὅπως διδάξει τοὺς ἐγγόνους της καὶ ἰδίως τὸν Κωνσταντῖνο, ποὺ

(¹) Περιλαμβάνεται στοὺς *Μεγάλους μας Ἀναγεννητάς*.

(²) Ἀνωνύμου: Περιοδικὸν «Ἐστίας», τόμ. 7ος (1879) σελ. 203.

(³) Παν. Ἀραβαντινοῦ: Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, τόμ. Β', σελ. 281.

(⁴) Νεοφύτου Δούκα: Λόγοι καὶ Ἐπιστολαί, Αἴγινα 1834, τ. Β', σ. 281.

(⁵) Π. Συνοδινῶ: «Ἠπειρωτικὰ Χρονικά», τόμ. Β' 1927, σελ. 173.

προώριζε για βασιλέα της «Γραικικής Αυτοκρατορίας» (1). Και πραγματικῶς Γιαννιώτης στάθηκε ὁ διδάσκαλος τοῦ μεγάλου δούκα Κωνσταντίνου.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς νεωτεριστικῆς αὐτῆς διδασκαλίας, στὴν ὁποῖαν πρωτοστάτησαν τὰ Γιάννενα, ἐκτὸς τῆς εὐρείας αὐτῆς φήμης, στὴν Ἡπειρωτικὴ πρωτεύουσα κυοφορήθηκαν κι' εὐρύτατα φιλολογικὰ καὶ πνευματικὰ σχέδια. Ἐκεῖ κατὰ πρῶτον συνελήφθηκε ἡ ἰδέα τῆς μεταφράσεως ὅλων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων στὴν καθομιλουμένη (2) κι' ἐκεῖ γιὰ πρώτη φορά ἀποφασίστηκε ἡ συγκέντρωση τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου ὁλόκληρης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διὰ τῆς συντάξεως μεγάλου Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ. «Ἐπειδὴ διεδόθη καὶ εἰς ἡμᾶς ἐδῶ, λέγει ὁ Ζώης Καπλάνης, ἡ φήμη τοῦ θαυμαστοῦ ἔργου, εἰς τὸ ὁποῖον καταγίνεται ἡ πάγκοινος Σχολὴ διὰ τὴν πλουτίση τὸ Γένος μὲ τὴν σύνταξιν νέου λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου, ἀπ' ὅλα τὰ ἐκδοθέντα καὶ σωζόμενα λεξικὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐνδόξους Ἑλληνας, παρακαλῶ νὰ στοχασθῶσιν οἱ τῆς σχολῆς μου διδάσκαλοι νὰ κάμωσι σημειώματα καὶ ἐξηγήσεις εἰς λέξεις σκοτεινὰς καὶ δυσερμηνεύτους, ὅπου ἀπαντήσωσιν εἰς βιβλία ἢ σώζονται εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλίαν τῶν κατοίκων καὶ νὰ εἶνε χρέος εἰς τὴν αὐτόθι σχολὴν τὰ τοιαῦτα σημειώματα, τὰ ὁποῖα ἤμποροῦν ἴσως νὰ συνεισφέρουν εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν τοῦ αὐτοῦ λεξικοῦ καὶ γίνεται οὕτως ὁ τῆς γλώσσης θησαυρὸς τέλειος» (3). Αὐτὰ πρόσταξε ὁ Ζώης Καπλάνης, ὁ ἰδρυτὴς τῆς φερώνυμης Σχολῆς καὶ διέθετε σημαντικὸ ποσὸν γιὰ τὸν ἱερὸ τοῦτο σκοπὸν, ποὺ μέχρι σήμερα δὲν πραγματοποιήθηκε. Πόσο πρακτικῶς σκεπτόταν ὁ ἔμπορος ἐκεῖνος καὶ μὲ πόσον ὀργανωτικὸ πνεῦμα καθώριζε τὴν ἐπιστημονικὴ συλλογὴ τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης!

Ἀλλὰ πολὺ πρὸ τοῦ Καπλάνη, καὶ πρὸς τιμὴν τῶν Ἰωαννίνων, εἶχεν ἐκδοθεῖ ἀπὸ Γιαννιώτη λόγιον καὶ τὸ σπουδαιότερον πλῆρες λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, μεϊδήσεις ἱστορικῆς καὶ μυθολογικῆς καὶ πολλὰς λέξεις τῆς κοινῆς διαλέκτου, τὸ «Τειράγλωσσον Λεξικόν... Γεωργίου

(1) Γ. Γάγαρη : Ἡ Δωδώνη Ἡπειρωτ. Ἡμερολόγιον 1896, σελ. 27.

(2) Β. Μπαλάνου : Μετάφρ. Ἀφορισμῶν Ἱπποκράτους 1877 σ. 5.

(3) Συστατικὰ Γράμματα τῆς ἐν Ἰωαν. Πατριαρ. Σχολῆς—Βιέννη 1806 σ. 8.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΤΕΛΕΝΛΗΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων». Ὁ Κωνσταντίνου ὑπῆρξεν ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ μορφωμένους λογίους τῆς ἐποχῆς του (¹)· ὄχι μόνο γιατί συνέταξε «μὲ πολὺ πόνο» τὸ πάρα πάνω Λεξικό, ἀλλὰ καὶ γιατί στὸν πρόλογο τοῦ Λεξικοῦ του μᾶς ἄφησε πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν τότε πνευματικὴ κατάστασι τῆς ἐθνότητος. Ἐνῶ στὴν Εὐρώπη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μᾶς θεωροῦσαν «ὡς καταβυθισμένους καὶ ἐνταφιασμένους εἰς μίαν ἐντροπιασμένην ἀμάθειαν — πῶς δὲν εὐρίσκονται σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα σχολεῖα ἢ κοινὰ σπουδαστήρια τῶν ἐπιστημῶν καμιᾶς λογῆς» καὶ πῶς «μόλις ἀπαντιέται κανένας ἐκκλησιαστικός, ὅπου φαντάζεται νὰ καταλαβαίνει τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν» (²) — ὁ Κωνσταντίνου στὸ προοίμιό τοῦ Λεξικοῦ του ὄχι μόνον ἀμύνθηκε ἐναντίον τῶν τοιούτων ὑβρεῶν, ἀλλὰ κι' ἔδωκε συστηματικὸν κατάλογο τῶν τότε σχολείων τῆς ἐθνότητος, καθὼς καὶ τῶν μαθημάτων, πὺ παραδίδονταν αὐτά (³). «Ὁ παρών, λέγει, κατάλογος τῶν σχολείων, ὅπου τὴν σήμερον σώζονται εἰς τὸ ἡμέτερον Γένος καὶ αἱ σπουδαί, εἰς τὰς ὁποίας σήμερον γυμνάζονται οἱ παῖδες τῶν Ἑλλήνων, θέλουν βεβαιώσῃ τὰ ρηθέντα καὶ ἐλέγξει ὡς ψευδομένους τοὺς τὰ ἐναντία λέγοντας». Παρέθετε μακροσκελῆ κατάλογο τῶν σχολείων καὶ συγχρόνως ἀριθμοῦσε τὰ μαθήματα, πὺ διδάσκονταν σαυτά. Τὸ Λεξικὸν τοῦ Κωνσταντίνου τυπώθηκε πολλὰς φορὰς στὴ Βενετία τὰ 1766, τὰ 1788 καὶ 1801, «αὐξηθὲν τῇ προσθήκῃ ἐννέα χιλιάδων ἐπτακοσίων λέξεων καὶ γενόμενον πρόξενον πολλῆς καὶ μεγάλης ὠφελείας». Ὁ αὐτὸς Κωνσταντίνου ἐξέδωκε καὶ τὴν πρώτη «Παγκόσμιον Ἱστορίαν τῆς Οἰκουμένης» (⁴) καὶ μιὰ περίεργη «Ἱστορία τῆς Κίνας» (⁵).

Ἄλλ' ἴσως φανεῖ παράδοξο, πῶς στὰ Γιάννενα γίνηκε κι' ἡ πρώτη ἀπόπειρα τῆς συγκεντρώσεως τῶν παροιμιῶν τοῦ λαοῦ κι' ἡ παραβολή τους πρὸς τὶς ἀρχαῖες ἀπὸ τὸν διδάσκαλο Παρθένιο Κατσούλη (⁶). Ὅταν ἀκόμη αὐτὴ ἡ ἐννοια τῆς φιλολογίας δὲν ἦταν καθωρισμένη, ἓνας Ἡπει-

(¹) Κωνστ. Σάθα : Νεοελληνικὴ Φιλολογία — 1871, σελ. 603—604.

(²) Γεωργ. Κωνσταντίνου : Τετράγλωσσον Λεξικὸν 1801, σελ. 7.

(³) Γεωργ. Κωνσταντίνου : Τετράγλωσσον Λεξικὸν 1801, σ. 8, ὑπόσημ. α'.

(⁴) Βρεττοῦ Παπαδοπούλου : Νεοελληνικὴ Φιλολογία, τόμ. Β', σελ. 56.

(⁵) Περιγραφή τοῦ Βασιλείου τῆς Κίνας — Ἐνετίησι ἀψνθ'.

(⁶) Π. Ἀραβαντινοῦ : Περιοδικὸν «Πανδώρας», τόμ. ΙΓ', σελ. 184.

ρώτης λόγιος δημιουργοῦσε μιὰ νέαν ἐπιστήμη τῆ λαογρα-
φία, πού μόλις τοὺς τελευταίους χρόνους ὠργανώθηκε. Καὶ
τύπωσεν ὁ Κατσούλης, ὡς ἀπαρχὴ τὸ πόνημα: «*Ἀποφθεγ-
μάτων ἀπανθίσματα Ἀγίων πατέρων καὶ Φιλοσόφων*» (¹). ἄλλὰ
τὴν ἀνέκδοτη συλλογὴ τοῦ διδασκάλου ἐκμεταλλεύθηκε κα-
τόπιν ὁ Γ. Κρομμύδης, συμπληρώσας αὐτὴν κι' ἐκτυπώσας
πολύτιμη συλλογὴ ἑλληνικῶν παροιμιῶν μὲ τὸν τίτλο:
«*Διατριβὴ περὶ τῆς Καταστάσεως τῆς ἐνεστώσης ἡμῶν Γλώσ-
σης—ἐν Μόσχᾳ τὰ 1808*». Ὁ Κρομμύδης συνέχισε τὶς λαο-
γραφικὲς ἐργασίαι του καὶ σὺν τῆ ζωῇ φαίνεται, πὼς
ἀπασχολήθηκε μὲ τὴ συλλογὴ καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν ἑλλη-
νικῶν παροιμιῶν. Γιατὶ ὁ ἴδιος τύπωσεν ἐξακολουθητικῶς
τὶς ἑξῆς λαογραφικὲς πραγματεῖαι: «*Α' Ἀκολουθίαν τῆς
Διατριβῆς ὑπὸ Γ. Κ—ἐν Βιέννῃ 1811*» καὶ «*Β' Ἀκολου-
θίαν τῆς Διατριβῆς ὑπὸ Γ. Κ—ἐν Βιέννῃ 1813*» καὶ
«*Γ' Ἀκολουθίαν τῆς Διατριβῆς—ἐν Μόσχᾳ 1828*». Εἰ-
δικὴ δὲ μονογραφία φαίνεται, πὼς ἐξέδωκε γιὰ τὴ γλῶσσα
τὰ 1812 στὴ Βιέννη, πού δὲν κατώρθωσα νὰ δῶ μέχρι σή-
μερα. Γιὰ τὴν οἰκογένεια Κρομμύδη ἀσχολήθηκαν τὰ «*Ἡπει-
ρωτικὰ Χρονικά*» ἐκτενῶς (²). Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ Κρομμύδη
κι' αὐτὸς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἠπειρογράφος, ὁ Παν. Ἀραβαντινός,
ὠφελήθηκε ἀπὸ τὶς ἀνέκδοτες ἐργασίαι τοῦ Κατσούλη κι'
ἓνα μέρος τῶν παροιμιῶν τοῦ «*Παροιμιαστηρίου*» τῆς Ἡπει-
ρου, καθὼς κι' αὐτὸς ὁ τίτλος «*Παροιμιαστήριό*», ἀνήκουν
στὸν Παρθένιο Κατσούλη (³). Ὅταν ἀναλογισθεῖ κανεὶς τὶς
δυσκολίες μιᾶς λαογραφικῆς ἐργασίας καὶ μάλιστα τότε, πού
στὴν Ἡπειρο δὲν ὑπῆρχε συγκοινωνία καὶ κρατοῦσε σαυτὴ
ἢ ἀγριώτερη ἀναρχία καὶ βία, τοσοῦτον τὸ ἔργο τοῦ Κα-
τσούλη μᾶς συγκινεῖ περισσότερο.

Κι' ὑπαινιγμοὶ τινες ριχτῆκαν, πὼς κατὰ τὰ μέσα τοῦ
δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα καὶ τυπογραφεῖο λειτουργοῦσε στὴν
ἠπειρωτικὴ πρωτεύουσα καὶ πὼς βιβλίον πολυσέλιδο μὲ ξυ-
λογραφίαις ἐνδιαφέρουσες τυπώθηκε στὰ πιεστήριά του.
Ἐνα ἀπὸ τὰ σπανιώτερα καὶ σπουδαιότερα ἀπὸ ἀποψη
περιεχομένου νεοελληνικὰ βιβλία, ἐπιγραφόμενον: «*Ἡ Ἀλή-*

(¹) Βρεττοῦ Παπαδοπούλου: Νεοελλ. Φιλολογία τόμ. Β', σελ. 61—206.

(²) Ι. Φιλίτη: «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά» τόμ. Γ', σελ. 211—219.

(³) Π. Ἀραβαντινοῦ: Παροιμιαστήριον τῆς Ἡπείρου, σελ 1'.

θεια Κριτής, εἰς τὰς μεγάλας διαφορὰς τῶν τεσσάρων χριστιανικῶν λατρειῶν, τῶν Γραικῶν, τῶν Παπιστῶν, Καλβινιστῶν καὶ Λουθηρανῶν προᾶξις δικαστικῆ τοῦ πατρὸς Βενιόνη κ.τ.λ. εἰς τόμους δύο (¹), ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς *Chandler* (²), πὼς βγῆκε ἀπὸ τὰ πιεστήρια τυπογραφείου τινὸς τῶν Ἰωαννίνων. Καὶ τὸ μὲν βιβλίον δὲν φέρει οὔτε χρόνον, οὔτε τόπον ἐκδόσεως· φαίνεται ὁμῶς, πὼς τυπώθηκε μυστικῶς (³) κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πρώτου Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου ἐπὶ Αἰκατερίνης κι' εἶχε σκοποὺς προπαγανδιστικούς (⁴). Ἀλλὰ καθὼς ἀπέδειξε διὰ λεπτομερεστάτης ἀναλύσεως ὁ Ν. Δραγούμης, περιγράφοντας αὐτὸ καὶ σχολιάζοντας τὴν «*Νεολληνικὴ Φιλολογία*» τοῦ Παπαδοπούλου Βρεττοῦ, τὸ ἔργο τοῦτο τυπώθηκεν ἀσφαλῶς στὸ τυπογραφεῖο τῆς Μοσχολόλεως (⁵). Οἱ ξυλογραφίαι τοῦ ἀγίου Ναοῦμ, τοῦ συγγραφέως καὶ τινες ἄλλες, καθὼς κι' οἱ χαρακτῆρες καὶ τὰ κοσμήματα δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία γιὰ τὸν τόπον τῆς ἐκτυπώσεως (⁶). Στὴ Μοσχόπολη κι' ὄχι στὰ Γιάννενα εἶδε τὸ φῶς «*ἡ Ἀλήθεια Κριτής*». Τυπογραφεῖο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως δὲν λειτούργησε στὰ Γιάννενα. Δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ διαφύγει τὴν προσοχὴν τῶσων περιηγητῶν, ποὺ πέρασαν ἀπ' τὰ Γιάννενα καὶ τῶσων ἄλλων ἐντοπίων συγγραφέων κι' ἱστορικῶν ἕνα τόσο σπουδαῖο γεγονός: Ἡ ὕπαρξις τυπογραφείου στὴ Ἰππειρωτικὴ πρωτεύουσα κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα.

Τυπογράφοι Γιαννιωῶτες καὶ μάλιστα σπουδαιῶι ἐργάτες τῆς τυπογραφικῆς τέχνης, ἔχοντες καὶ μεγάλας τυπογραφικὰς ἐγκαταστάσεις ὑπῆρχαν στὴ Βενετία ὁ Θεοδοσίου, οἱ Σάρροι κι' ὁ πολὺς Νικόλαος ὁ Γλυκὺς. «*Οὗτοι ἐπὶ δύο αἰῶνας ὀριστικῶς κατέλαβον καὶ ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν τυπογραφικὴν τέχνην εἰς μεγάλην τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους ὠφέλειαν*» (⁷). Πολλὰς ἐκδόσεις τοὺς παρέμειναν μνημειώδεις γιὰ τὴν λεπτὴν ἐργασία, τὴν προσοχὴν τῆς

(¹) Μοναδικὸ ἀντίτυπο ἀπόκειται στὴ Βιβλιοθήκῃς τῆς Βουλῆς.

(²) *Chandler*: *Travels in Asia Minor* κ.τ.λ. τόμ. II κεφ. XXX.

(³) Κωνστ. Σάθα: Τουρκοκρατημένη Ἑλλάς 1870 σελ. 465 σημ. 7.

(⁴) Π. Κοντογιάννη: Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν Α' Ρωσοτουρκ. πόλεμον σ. 73 σ. 1.

(⁵) Ν. Δραγούμης: Περιοδικὸν «*Πανδώρας*» τομ. 8ος σελ. 232—239.

(⁶) Π. Λάμπρου: Περιοδικὸν «*Χρυσολίθος*» τόμ. 3 (1865) σελ. 402.

(⁷) Κωνστ. Σάθα: Περιοδικὸν «*Μελέτη*» ἔτος 1908 σελ. 488.

διορθώσεως καὶ τὴν πολυτέλεια (¹)· ἐκδόσεις σὰν «Τὸ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙΟΝ τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ καὶ πάσης Παλαιστίνης», σὰν τὴν «Ἱερὰν περιγραφὴν τοῦ ἁγίου καὶ θεοσεβάστου ΟΡΟΥΣ ΣΙΝΑ» ἢ σὰν τὴν ἱστορίαν «τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΚΥΚΚΟΥ τῆς κατὰ τὴν νῆσον Κύπρον», προκαλοῦσες τὸ θαυμασμὸν τοῦ μελετητῆ, μὰ τὴν ἀλήθειαν περιποιοῦν δόξα στους ἡπειρώτας τυπογράφους τῆς Βενετίας. Ἐξαιρόντας τὶς ἐργασίαις αὐτῆς ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ἔγραψεν ἐκτενέστατα καὶ κολακευτικώτατα γιὰ τοὺς διευθυντὰς καὶ στοιχειοθέτας τῶν ἡπειρωτικῶν τυπογραφείων (²). Τοσοῦτον μάλιστα οἱ τυπογράφοι ἐκεῖνοι ἐνεωτέριζαν, ὥστε ὄχι μόνον μεθοδικοὺς καταλόγους τῶν ἐκδόσεών τους ἐξέτύπωσαν (³), ἀλλὰ καὶ πολλὰ λαϊκὰ βιβλία κυκλοφόρησαν εὐρύτατα στὶς ἑλληνικὰς γῶρας. Ἡ Φυλλάδα «τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», ἢ «Βοσκοπούλα» τοῦ Ἀδραμυτινοῦ, ἢ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ», ἢ «Ἐρωφίλη» τοῦ Χορτάτη καὶ πλεῖστα ἄλλα ἠθικοῦ περιεχομένου βιβλία, πολλάκις ἀνατυπώθηκαν ἀπὸ τοὺς ἡπειρώτας τυπογράφους. Δὲν εἶνε ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε, πὼς τὰ πάρα πάνω ἔργα διαπαιδαγώγησαν καὶ ἐμόρφωσαν τοὺς Ἕλληνας κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους αἰῶνας τῆς δουλείας. Ἄν ὁ τύπος γενικῶς ἀπετέλεσε τὸ κύριον μέσον τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὸν δέκατον ὀγδοὸν καὶ δέκατον ἑνατον αἰῶνα, τότε στους ἡπειρώτας ἢ ἑλληνικὴ ἀποκατάστασις ὀφείλει τὴν μεγαλύτερην εὐγνωμοσύνην της. Παντοῦ οἱ ἡπειρωτῆς μαζὶ μὲ τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ κέρδους συντελοῦσαν καὶ στὴ κοινωφελείαν τοῦ Γένους. Ὅπου πρόοδος, ὅπου νεωτερισμὸς, ὅπου εὐρύτερη ἀντίληψις, ἐκεῖ θὰ συναντήσουμε καὶ ἕνα ἡπειρωτὴ πρωτοπόρον.

Ὡς ἐπακόλουθον τῶν καθόλου νεωτεριστικῶν τούτων τάσεων δὲν ἦταν δυνατὸν παρὰ στὴν ἡπειρωτικὴν πρωτεύουσαν νὰ συζητηθεῖ καὶ τὸ μέγα γλωσσικὸ ζήτημα καὶ ἐκεῖ νὰ δοθεῖ σαυτὸ ἢ πῶς πρακτικὴ λύσις του. Φύσεις κατ' ἐξοχὴν θετικῆς καὶ παράτολμης, φύσεις ἐμπορικῆς προικισμέναις μόξυτητα ἀντιλήψεως δὲν ἄργησαν οἱ ἡπειρωτῆς λόγιοι νὰ κατευθύνουν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴν πρέπουσαν ὁδὸν του.

(¹) Μ. Βρεττοῦ : Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον, ἔτος 1865 σελ. 56 καὶ ἑξ.

(²) Σ. Λάμπρου : Περιοδικὸν «Παργασσός» τομ. 12ος σελ. 164—178.

(³) Ν. Γλυκὸν Κατάλογοι κτλ. 1802, 1805, 1808, 1812 καὶ 1818 ἐν Βενετίᾳ.

Ἡ γλῶσσα εἶνε μιὰ *πραγματικὴ κατάσταση*, ἓνα *γεγονὸς σεβαστό*, ποὺ δημιούργησαν οἱ γλωσσικὲς ἀνάγκες ὄλων τῶν στρωμάτων μιᾶς κοινωνίας καὶ ποὺ μεταλλάσσει, προάγεται ἢ φθίνει, ἀκολουθῶντας τὴν οἰκονομικὴν, κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κατάσταση μιᾶς ἐθνότητος. "Ὅπως ὄλα, ἔτσι κι' ἡ γλῶσσα εἶνε ἐπιγενόμενο κι' ἀκολουθεῖ τὴν ὄλη προαγωγὴ τοῦ ἔθνους. «Ὅσο ἓνα γένος φωτίζεται, ἔλεγε ὁ Βηλαρῶς, ἄλλο τόσο ἢ αἰσθησὴ τοῦ λεπταίνει σὲ κάθε εἶδος καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ ἀποχτᾶ τὴν γλυκάδα καὶ ἡμεροσύνη, ὅπου ἀποχτοῦν τὰ ἤθη του μόν' αὐτὸ δὲν τὰπολαμβάνει μὲ μιὰ χρειάζεται νὰ περάσει καιρὸς» ('). Δικαίως ὁ μεγάλος Βηλαρῶς πίστευε στὴν ἐξέλιξη τῆς κοινῆς διὰ τῆς καλλιέργειας. Ἐγνώριζε, πὼς ἡ κοινὴ ἦταν μόνον ἡ ἀπαρχὴ καὶ πὼς μὲ τὸ χρόνον ἔπρεπε νὰ περιμένουμε τὴν τελειοποίησίν της. Ἐτσι σκεπτόταν ὁ διάσημος ἐκεῖνος ἀναγεννητής. Τὸ νὰ θέλουν συνελπῶς μερικοὶ νὰ ἐπιβάλλουν μιὰ γλῶσσα δική τους ἢ νὰ ὀργανώσουν ἢ ξαναζωντανέψουν μιὰ γλῶσσα νεκρὴ, εἶνε ματαιοπονία ἀπὸ τὶς πιδὲ τραγικὲς, ποὺ καταπιάστηκαν. Γιατὶ οὐσιαστικῶς δὲν ὑπάρχει οὔτε διαφθορά, οὔτε κατάπτωση μιᾶς γλώσσης· ὑπάρχει ἐξέλιξη κι' ἀλλοίωση, ἀνάλογες μὲ τὶς κοινωνικὲς συνθῆκες ἑνὸς τόπου. Τίποτε ἄλλο δὲν καθρεφτίζει τὸ κοινωνικὸ σύνολο, ὅσο ἡ γλῶσσα. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἂν φθάσει πάλι στὴν ἐκπολιτιστικὴ ἀκμὴ τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους, αὐτομάτως θὰ ξαναγεννήσει Σοφοκλεῖς κι' Εὐριπίδας, Πλάτωνα καὶ Ξενοφῶντας. Ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν γίνεται, πρέπει νὰ ρηκούμεθα στὰ γλωσσικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς. Ἡ γλῶσσα μας εἶνε ἀνάλογη μὲ τὴν κοινωνικὴν μας κατάσταση.

Κι' εἶνε ἀληθές, πὼς τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ἡπείρου ἐξ αἰτίας τῆς τεραστίας ἀναπτύξεως τῆς βιοτεχνίας, τῆς γεωργικῆς, τῆς κτηνοτροφίας καὶ κάθε ἄλλου βιωτικοῦ ἐπαγγέλματος καταπληκτικῶς ἐξελίχθηκε καὶ καταστάθηκε ἓνα ἀπὸ τὰ πλουσιώτερα τοπικὰ ἰδιώματα τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ τὸ ἰδίωμα αὐτὸ παρ' ὄλη τὴν πλουσίαν δημοτικὴν ποίησιν, ποὺ τὸ συμπληρώνει, ποτὲ δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὑψωθεῖ σὲ γλῶσσα πανελληνίως *ἐθνικὴ*, ἂν δὲν ἐκαλλιεργεῖτο κι' ἀπὸ τεχνῖτες ἱκανοὺς κι' ἐπιδέξιους, ἂν δὲν ἐπιβαλλόταν ἀπὸ με-

(') Ἰωάννου Βηλαρῶ : Ἀπαντα.—Ζάκυνθος 1871, σελ. 217.

γάλους καλλιτέχνας τοῦ λόγου. Μόνον ἡ συστηματικὴ **καλλιέργεια τῆς γλώσσης** ἀπὸ ἀνώτερα τινὰ πνεύματα, προικισμένα μὲ τὴ λεπταισθησίᾳ τῆς φυσικῆς γλώσσης, κατορθώνει νάνυψώσει τὰ τοπικὰ ἰδιώματα σὲ **καθολικὸν ὄργανο συνεννοήσεως**. Ὅχι ἡ ἀνάπτυξη καὶ τελειοποίησις μιᾶς γλώσσης δὲν εἶνε ἔργο τοῦ λαοῦ μόνο. Προϋποθέτει τὴ συνεργασία ὅλων τῶν στοιχείων μιᾶς ἐθνότητος ἀπὸ τὸν κατώτατο χειροτέχνη μέχρι τὸν ἀνώτατο ἐπιστήμονα καὶ συγγραφέα. Τοῦτο σαφῶς εἶχε κατανοηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἑπειρώτας λογίους, ἀφ' οἷου μάλιστα μεγάλοι τινὲς ἀναμορφωταὶ εἶχαν ἐπιχειρήσει νὰ χειραγωγήσουν ἠθικῶς καὶ κυρίως γλωσσικῶς τὴν ἐθνότητα. Δὲν ζητοῦσαν τοπικισμούς· ὄχι Αὐτὸς ὁ Βηλαρᾶς θεωροῦσε ὡς ἐθνικὴ γλῶσσα, ὄχι τὴ δημοτικὴ ἀπλῶς ἢ ἀπλῶς τὴν κοινὴν, ἀλλὰ τὴ γλῶσσα, ποὺ **«συνηθίζεται ἀπὸ ὄλο τὸ Γένος»** (¹). Ἦθελε γλῶσσα καλλιεργημένη μὲ βάση τὴ δημοτικὴν. Κι' αὐτὸς ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς Σολωμός, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴς γλωσσικῆς ιδέας τοῦ Βηλαρᾶ, συνιστοῦσε μεταγενεσιτέρως τὴν ἀνάπτυξη καὶ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς: **«Καλὸν εἶνε νὰ θεμελιώνεται κανεὶς εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ἀλλὰ δὲν εἶνε καλὸν νὰ σταματᾷ ἐκεῖ. Τὸ Ἔθνος ζητεῖ ἀπὸ μᾶς τὸ θησαυρὸ τῆς διανοίας μας ἐνδυμένον ἐθνικά»**(²). Ζητοῦσε γλῶσσαν ἐθνικὴν κι' ὄχι ἀπλῶς δημοτικὴν. Οἱ προσπάθειες ἐξ ἄλλου τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως μορφώσουν **ὅπωςδῆποτε μιὰ γλῶσσα ἐθνικὴ, μιὰ γλῶσσα συνεννοήσεως πολλῶν ἑκατομμυρίων ὑποδούλων, πρέπει νὰ θεωρηθῆι, ὡς ἔργο μέγα, ἔργο ἀπείρων συνεπειῶν γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ἐθνότητα καὶ τὴν ἐθνολογικὴ σύσταση ὁλόκληρης τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.**

«Τοῦ κακοῦ πασχίζετε νὰ φτιάξετε Κράτος, ἔγραφε ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας στὸ Σπυρ. Τρικούπη, τοῦ κάκου, ἂν δὲν σπάσετε τὰ κεφάλια τῶν λογιωτάτων κι' ἂν δὲν ἀποδεχθεῖτε τὴν κοινὴν γλῶσσα, ὡς γλῶσσα ἐθνικὴ» (³). Τὸ ἔργο τοῦ 21 ἔμεινε μισό· παρεξηγήθη, παραμορφώθηκε καὶ σχεδὸν τάφηκε. Τὸ σχέδιον, ποὺ συνέλαβε ἡ εὐρεία τοῦ

(¹) Ἰωάννου Βηλαρᾶ: Ἄπαντα - Ζάκυνθος 1871 σελ. 218.

(²) Ἀρ. Καμπάνη: Περιοδικὸν «Ἀκρίτας», τόμ. Α', (1904) σ. 130.

(³) Ἀπὸ χειρόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Ψαλλίδα, ποὺ κατέχομε.

Ρήγα διάνοια, σὲ μιὰ θείαν δραματικὴ στιγμὴ της, ἀπέμεινε μόνον ὄνειρο!... Γιατὶ τὸ τιτανικὸ ἐκεῖνο ἔργο δὲν συνεβάδισε μὲ μιὰ παράλληλη ἠθικὴ καὶ γλωσσικὴ ἀναγέννηση. Δὲν ὑπάρχει Ἔθνος, ὅταν δὲν ὑπάρχει κοινὸ μέσο συνεννοήσεως, ὅταν οἱ μεγάλοι σκοποὶ τοῦ Ἔθνους δὲν νοοῦνται ἀπ' ὄλα τὰ στρώματα κι' ὅταν ὄλα τὰ στρώματα δὲν συμμετέχουν συνειδητὰ στὴν ἀναγέννηση. Χάσαμε πολλὰ ἑκατομμύρια ἀμιγῶν Ἑλλήνων, γιατί περιφρονήσαμε τὴν κοινὴ γλῶσσα μας καὶ γιατί παραγνωρίσαμε τὴ μεγάλη ὑπόδειξη, ποὺ στάθηκε μαζί καὶ μεγάλη δραματικὴ προφητεία τοῦ Γρηγορίου Κωσταντᾶ : «Ὅσο καταφρονοῦμε τὴν κοινὴ γλῶσσα μας θέλουμε μείνει ἀμαθεῖς καὶ δυστυχεῖς κι' ἓνα κοινὸ ἔρμαιο, μιὰ κοινὴ βοσκὴ τῶν ἄλλων» (1). Λόγια μεγάλα, λόγια προφητικά, εἰπωμένα προτοῦ ἐλευθερωθοῦμε κι' ὅταν ἀκόμη ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἦταν στὴ σκληρότερη σκλυβιά. Καὶ μῶλα ταῦτα ἐπαλήθευσαν! Χάσαμε τὸν ἑλληνισμό τῆς Βαλκανικῆς, γιατί δὲν εἶχαμε γλῶσσα. Μᾶς ἀπερρόφησαν ὀλόκληρα ἑκατομμύρια ὁμογενῶν οἱ Βούλγαροι κι' οἱ Σέρβοι κι' ἰδίως οἱ Ρουμάνοι, ὡς κι' αὐτοὶ οἱ Ἄλβανοί. Γινήκαμε κυριολεκτικῶς «βοσκὴ» ὄλων αὐτῶν, γιατί δὲν εἶχαμε γλῶσσα κοινὴ κι' εὐκολομάθητη, ὅπως τοὺς συγκρατήσουμε. Οἱ μεγαλύτεροι δολοφόνοι τῆς ἐθνότητος ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι, ποὺ παρακώλυσαν ὅπωςδῆποτε τὴν ἀνάπτυξη τῆς γλώσσης ὡς κοινοῦ ὄργανου συνεννοήσεως, ποὺ παρεξήγησαν τὸ ἔργο ἐνὸς Βηλαρᾶ, ἐνὸς Ψαλλίδα, ἐνὸς Φιλιππίδη, ἐνὸς Γρηγορίου Κωσταντᾶ. Οἱ μεγάλοι αὐτοὶ δραματιστὰι τοῦ ἑλληνισμοῦ πόσον ἔβλεπαν βαθύτερα! Πόσο τὸ πνεῦμα τους βυθιζόταν στὸ μέλλον! Πόσον εὐρέα ἔθεταν τὰ ὅρια τῆς Ἐθνότητος! Ὅταν ζητοῦσαν «γλῶσσα κοινή», τὴ ζητοῦσαν, ὡς κοινὸ μέσο συνεννοήσεως καὶ συνενώσεως τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, ὡς μέσο τῶν ὑψηλοτέρων ἐθνικῶν σκοπῶν τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ποὺ δὲν ὑπῆρχε καμμιά βαλκανικὴ γλῶσσα γραφομένη, μήτε βουλγάρικη, μήτε σέρβικη, μήτε ρουμάνικη καὶ πρὸ παντὸς μήτε ἀρβανίτικη, ποὺ δὲν ὑπῆρχε κανένα ξενόφωνο σχολεῖο ἀπὸ τοῦ Προύθου μέχρι τῆς

(1) Γρηγ. Κωσταντᾶ : Νεωτερικὴ Γεωγραφία - Βιέννη 1791, σελ. 134.

Ἰδης καὶ μόνον ἢ κοινὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀποτελοῦσε τὴν κυρίως ἐμπορικὴν καὶ ἐπίσημην γλῶσσα ὄλων αὐτῶν, φαντάζεται κανεὶς τί θὰ κατορθώναμε, ἂν εἶχαμε γλῶσσα κοινὴν, γραμματικῶς ὀργανωμένην καὶ ἐπιβεβλημένην μεταξὺ τῶν ἑλληνοφῶνων ἐκείνων πληθυσμῶν. **Τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα ἐμεῖς τὸ δημιουργήσαμε ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν μας καὶ τὴν φανατικὴν μας προσήλωσιν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τὴν ἀτυτικὴν γραμματικὴν.** Ἐπαναλαμβάνουμε: **Δὲν ὑπάρχει ἔθνος, χωρὶς γλῶσσα.** Καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος κατὰ τὸν κρισιμώτερον αἰῶνα τῆς ὑπάρξεώς του, τὸν δέκατον ἕνατον, βρέθηκε χωρὶς γλῶσσα ἐθνικὴ. Ἡ ξερὴ καθαρεύουσα καὶ ἡ σχολαστικὴ ἰδέα τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ξενοφῶντος, ἀποβλάκωσαν κυριολεκτικῶς τὴν μεγάλην, τὴν ἀεικίνητην, τὴν καθ' αὐτὸ δαιμονία νεογραικὴν Φυλὴν. Κάτι περισσότερον: **τὴν ἔθαψαν,** ἐνῶ γύρω μας ἀνέβαλλαν τὰ νέα σλαβικὰ κράτη, πὺν συγκροτήθησαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὰ ἐθνολογικὰ κομμάτια μας. Αὐτὲς τὶς σάρκες μας καὶ τὰ ὀστᾶ μας δόσαμε γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν ἡ Βουλγαρία, ἡ Ρουμανία ὡς καὶ αὐτὴ ἡ Ἀλβανία. Ὅτι ἐκλεκτότερον ἔχουν τὰ ἔθνη αὐτά, τὰ καλύτερα πολιτικὰ καὶ διανοητικὰ στελέχη τους, ὑπῆρξαν κατὰ μέγα μέρος Ἕλληνες ἢ μορφώθησαν κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς τρόπους. Ἀλλὰ τὴν ἀνεπανόρθωτην τούτην ἐθνολογικὴν καὶ πνευματικὴν καταστροφὴν τοῦ νεογραικοῦ κόσμου ἠθέλησαν, ὅπως ἀποτρέψουν μερικοὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ οἱ λιγοστοὶ αὐτοὶ ἦσαν παιδιὰ τοῦ μεγάλου νεωτεριστικοῦ κέντρου τῶν Ἰωαννίνων, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, ὁ Ἰωάννης Βηλαράς, ὁ Φιλίππιδης καὶ τινες ἄλλοι.

